

Лариса Моїсєєнко

Красноармійський індустріальний інститут Державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет», Україна

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ УКРАЇНІ (кінець XIX – початок XX ст.)

Статтю присвячено господарській діяльності християнських конфесій в Південно-Східній Україні наприкінці XIX – початку XX століття. Проаналізовано види господарської діяльності християнських конфесій; визначено специфіку, результативність та ефективність цієї діяльності; з'ясовано фактори, що впливали на господарську діяльність християнських конфесій.

Актуальність обраної проблеми зумовлена тим, що господарська діяльність була та продовжує залишатися одним з головних напрямів позакультової діяльності церков, оскільки спрямована на формування матеріальних цінностей, необхідних для існування та функціонування церковних інститутів.

Останнім часом інтерес істориків до церковних питань надзвичайно виріс у зв'язку з кризою духовності, трансформацією моральних цінностей, переоцінкою ролі та місця релігії в житті населення. Вітчизняна історіографія доповнилася великою кількістю цікавих робіт з цієї галузі. Але серед всієї маси досліджень майже відсутні роботи, що були б присвячені комплексному аналізу господарської діяльності християнських конфесій у визначений період.

Перші спроби оцінити господарську діяльність християнських конфесій з'являються вже в роботах дореволюційних авторів. Це були переважно комплексні роботи, присвячені дослідженню історії окремих конфесій, в яких належне місце займали і питання господарської діяльності. Найбільш докладно висвітлена господарська діяльність Православної церкви як державної, чому сприяло широке коло офіційних статистичних даних та звітів духовенства. Висвітлення даного питання відбувалося із застосуванням суб'єктивного та фактографічного підходів, з урахуванням офіційної політики (В. Богоявленський, С. Рункевич [1], [2]). Недоліком цих робіт можна вважати їх публіцистичний характер та відсутність критичного аналізу. Питання господарської діяльності християнських церков виступали складовою частиною загальних робіт (А. Клаус, Т. Буткевич, В. Бондар), деякі автори розкривали більше господарську діяльність саме віруючих (А. Клаус, В. Бондар), ніж церковних інститутів (Т. Буткевич) [3-5].

Окремо слід виділити дослідження В. Бонч-Бруєвича, який є автором численних робіт з історії сектантства. Активна діяльність В. Бонч-Бруєвича в лавах РСДРП вплинула на оцінку ролі сектантства та Православної церкви. Господарська діяльність релігійного сектантства розглядалася автором в контексті соціального протесту та альтернативної організації економічного життя [6].

Історіографія радянського періоду пройшла складний шлях свого розвитку. Для досліджень було характерним застосування широкого кола джерел та спроба переоцінити історичні події з позиції марксизму-ленінізму. Автори також були солідарними у негативній оцінці ролі релігій та церкви в суспільстві.

Окремі питання господарської діяльності Православної церкви знайшли відображення у роботах М. Нікольського, В. Клочкова, протестантських церков – в дослідженнях О. Клібанова, Г. Ляліної, А. Іпатова [7-11]. В узагальнюючих дослідженнях радянські історики тенденційно підходили до відбору та тлумачення фактів, що було пов'язано з

необхідністю доводити реакційну та експлуататорську сутність Православної церкви. Діяльність же протестантських общин характеризували через призму соціальних проблем.

Сучасні дослідники намагаються охопити весь спектр питань, пов'язаних з діяльністю християнських конфесій. Окремі питання господарської діяльності конфесій були розглянуті в комплексних роботах І. Кулінич, А. Плахотнюк, Г. Надтоки, О. Тригуба, Ю. Скалозуба, І. Лимана, О. Безносової, О. Буравського та ін. [12-19].

Слід виділити працю О. Крижанівського «Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України XVIII – I пол. XIX ст.», в якій представлена характеристика стану господарства Православної церкви, відносин духовенства і пастви в соціально-економічній площині [20]. Двадцять перший рік поспіль проводиться наукова конференція (м. Львів), яка об'єднує дослідників, що охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних з проблемами історії релігій в Україні, в тому числі і питання господарської діяльності конфесій. Але загалом же відповідний напрям досліджень історії церкви залишається перспективним та криє у собі значний теоретичний і фактологічний потенціал в умовах деїдеологізації історичної науки пострадянської доби. Незважаючи на наявність робіт, проблема вимагає додаткового вивчення, осмислення та узагальнення.

Метою даної статті є аналіз господарської діяльності християнських церков у Південно-Східній Україні в 1880 – 1914 рр., визначення специфіки та результативності цієї діяльності.

Об'єктом роботи виступають релігійні конфесії в Південно-Східній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Предметом є напрями та специфіка господарської діяльності християнських конфесій в Південно-Східній Україні в 1880 – 1914 рр.

Географічні межі даного дослідження обмежуються терміном «Південно-Східна Україна». У церковному розподілі за часів імперії південно-східна Україна охоплювала Катеринославську єпархію, південну частину Харківської та захід Донської.

Християнські конфесії у визначений період вели активну господарську діяльність, спрямовану на формування матеріальних цінностей, необхідних для життєдіяльності та здійснення обрядових та необрядових функцій. Характер та розміри господарської діяльності залежали від багатьох чинників, і перш за все від російського законодавства. Православна церква та церкви визнаних конфесій отримували державну дотацію та мали найбільш сприятливі умови для господарської діяльності, але й були більш підзвітними та підконтрольними в цій сфері. Інші християнські конфесії мали самостійно вирішувати проблеми розвитку та функціонування своїх церков, тому стан цих церков прямо пропорційно залежав від економічної діяльності членів громади.

Господарська діяльність регламентувалася церковно-майновим правом. Предметом церковно-майнового права було майно, фінансовий капітал, а суб'єктами виступали парафіяльні церкви, монастирі, релігійні общини. Господарська діяльність конфесій мала регіональну та конфесійну специфіку. До господарської діяльності Православної церкви можна віднести обробку землі, здачу в оренду церковного майна, землі, торгівлю, виготовлення та продаж свічок тощо.

Безумовно, земля виступала основним джерелом прибутків Православної церкви. До цих володінь відносилися куповані церковні земельні ділянки, площі, отримані від казни, сільських, міських громад або приватних осіб на правах безкоштовного та безтермінового користування. Матеріальне благополуччя духовництва та функціонування церкви залежало від кількості та якості землі, інтенсивності її використання, ефективності обробки.

У «Правилах о местных средствах содержания духовенства и разделении этих средств между членами причта» (рос.) (1873 р.) вказувалося, що церковно-польові землі знаходилися в користуванні духовенства, а церковні будинки, лавки, млини, тобто церковно-оброчні статті, могли здаватися в оренду мешканцям. За законом від 1876 р., якщо

члени причту не мали бажання самостійно обробляти церковно-польові землі, то мали змогу здавати їх строком лише на один рік за письмовою домовленістю. Термін здачі найму церковних оброчних статей не перебільшував 12 років. Орендні умови залишалися незмінними і при зміні складу причту. Внутрішні монастирські та церковні будинки не могли здаватися під торговельні чи трактирні заклади. За ст. 398 православні церкви мали право купувати тільки ненаселені маєтки [21, с. 411].

Розміри земельних угідь церков не були однаковими. Так, наприклад, в Катеринославській єпархії на одну церкву припадало в середньому по 97,7 дес., причому більше 94% землі були орними. В Харківській же єпархії цей показник становив 49 дес. землі та 92%. В Катеринославській єпархії здавали в оренду найбільшу кількість земель порівняно з іншими українськими єпархіями, а саме 11 006 дес., в Харківській же єпархії цей показник був чи не найменший серед українських єпархій і дорівнював 2 275 дес. землі [22, с. 1-5].

Монастирські земельні володіння важко підлягали повному огляду, бо розмір володінь монастирів був визначений приблизно, до того ж монастирське начальство іноді намагалось не виказати реальний стан земель. Іноді монастирі вводили в рубрику «орна земля» садиби, луги, городину. Не завжди зрозуміло, наскільки ефективно використовувалися ліси в господарстві монастирів. Що стосується здачі землі в оренду, то монастирі Катеринославської єпархії взагалі не здавали землі в оренду, а монастирі Харківської єпархії здавали в оренду 1784 дес. землі. За цим показником Харківська єпархія поступалася лише монастирям Херсонської та Таврійської єпархій [23, с. 55].

Серед тих обителей, що не мали землі, була Скорбященська Старобельська община (Харківська єпархія). У 1908 р. община тільки планувала купити земельну ділянку. А до того прибутки общини складали збір від свічного продажу, гаманцевий збір, пожертви богомольців, врожаї з городу, саду, рукоділля [24].

Кожна церква розпоряджалася відповідною сумою капіталу, регулярно звітуючи про витрати та залишок коштів. Так, у 1885 р. 18 церков третьої Благочинної округи Катеринославської єпархії мали на рахунку 20 371,04 крб. З них отримали прибутку в поточному році: готівкою – 2,2%, квитками – 24,2%, 23,2% прибутків становили кухольний та гаманцевий збори, 20,7% – свічний продаж, 24,2% – пожертвування, відсоток з капіталу – 0,7%; 4,8% – інші прибутки. Найбільше було отримано від добровільних пожертвувань, кухольного та гаманцевого зборів. У поточному році ж було витрачено: на утримання церков – 4,9% коштів, на ремонт – 7,01%, на купівлю вина, кадила, ладану – 6,1%, найбільша сума була витрачена на утримання духовного училища – 23,7%. Разом – 10 199 крб. [21, с. 7]. Решта коштів залишалася на балансі [25].

У 1904 р. в Донській єпархії процент з капіталу становив 29 729 крб. 51 коп. – 4,42%, для порівняння – прибутки від оброчних статей склали 9 620 крб. 27 коп. – 1,43% [26]. На 1 січня 1910 р. монастирі, архієрейські будинки Російської імперії володіли 1 390 464 крб. готівкою та 60 010 925 крб. цінними паперами [27].

Значним джерелом прибутку Православної церкви були єпархіальні свічні заводи, що були розташовані в 55 регіонах Росії [28, с. 49-50]. У 1808 р. вийшло розпорядження, за яким продаж церковних свічок був визнаний монопольним правом Православної церкви. З 1870 р. відкриття нових свічних заводів було закріплено за духовенством, яке намагалось монополізувати свічний ринок. А Циркуляром Міністерства фінансів казенної палати від 8 березня 1878 р. церковні заклади, які виробляли та продавали свічі, не підлягали оподаткуванню. У 1902 р. Російська православна церква отримала свічного прибутку на суму 19,4 млн крб.

Прибутки від свічних заводів витрачалися на різні церковні потреби. Наприклад, свічний завод, який працював у Катеринославі, у 1893 р. отримав прибутку на суму 13 596 крб., у 1901 р. – 94 399 крб., 1909 р. – 114 768,75 крб. [29]. З кожним роком не

тільки збільшувався прибуток, але й зростали пункти витрат заводу: якщо в 1894 р. завод витратив 2320 крб. за 5 пунктами: на церковно-учительську школу – 2060 крб., на духовну семінарію – 18 крб., одночасну допомогу – 80 крб., квартирну допомогу єпархіальному наглядачу церковнопарафіяльних шкіл – 200 крб., то в 1909 р. витрати розподілялися на 11 статей і склали 130 466 крб., що в 56 раз перевищило витрати 1894 р. За підрахунками автора, найбільші суми були перераховані на будівництво Маріупольського єпархіального училища (30,6%), на Катеринославське єпархіальне училище (33,3%), на погашення позик духовенства єпархії (9,37%) та на Духовну семінарію – 7,8% [22], [30].

Свічні прибутки становили левову долю і в Донській єпархії. Тут в 1904 р. на рахунок єпархії було 11 276 627 крб. З них у поточному році було отримано прибутку на суму 672 552 крб. 82 коп. Свічний прибуток склав 474 682 крб. 26 коп. – 70,6%, інші прибутки були значно меншими. Так, добровільні пожертвування становили 9,74% від загальної суми прибутку; кухольний збір – 9,56% відповідно, інші – 10,1%. У цьому ж році було витрачено 683 491 крб., з них на утримання церков – 25,8%, ремонт церковного начиння – 5,4% [26].

За офіційними даними Синоду, прибутки Православної церкви в 1914 р. склали 110 млн 305 тис. крб. Суттєву частину прибутку, як і раніше, становили кошти, виручені від продажу воскових свічок [21, с. 8].

Не всі фінансові вливання церкви використовували на свої потреби. Кожна церква відраховувала відсотки з прибутків: від продажу «венчиків» та дозвільних молитов при відспівуванні, кухольних, гаманцевих, свічних. Благодійні збирали по церквах ці кошти та відраховували їх на рахунок єпархіального керівництва. Ці кошти вливалися до особливого духовно-навчального капіталу, який знаходився у веденні Святішого Синоду. З 1880 р. розмір процентного збору складав для західних єпархій – 14%, для інших – 25%. Якщо одна церква не могла сплатити збір, його ділили між іншими церквами, більш фінансово спроможними. Не підлягали загальному збору монастирі [28, с. 54].

На початок ХХ ст. ці збори складали третину всіх прибутків церков і були для деяких парафій заважкими. На кошти парафій утримувалися духовно-навчальні заклади, Учбовий комітет Святішого Синоду, богословські училища, духовні консисторії та ін. Так, наприклад, у 1910 р. до 655 тис. крб., що витрачалися на потреби консисторії, надходили з церковних прибутків.

Церковним майном відав Святіший Синод, який діяв через господарське управління, архієрей в архієрейському будинку – через економа, монастирі – через настоятелів та настоятельниць з радою старшої братії та сестер або через особливі «правління та собори».

В управлінні церквами брали участь парафіяни, які обирали церковного старосту, що й займався організаційними та поточними фінансовими питаннями. Церковні старости без дозволу єпархіального начальства, але з дозволу причта, мали право витратити на рік до 300 крб. у кафедральних соборах, до 150 крб. – у міських церквах, до 50 крб. у сільських церквах [21, с. 7].

Нагляд за майновим управлінням Православної церкви здійснювався в інтересах церкви різними церковними інстанціями, що проводили ревізії, перевіряли звіти. Закладення церковного та монастирського нерухомого майна в кредитних установах також було у компетенції Святішого Синоду.

Господарством Архієрейських будинків займався економ, який призначався та звільнявся єпископом. Саме економ збирав та записував прибутки, наглядав за вчасністю надходжень та розтрат коштів, надавав звіт оборотів єпархіальному архієрею [31]. Консисторія контролювала питання оренди та успадкування, прибутки та витрати. Керування господарською діяльністю монастиря відбувалося сумісно настоятелем чи настоятелькою з радою старших братів чи сестер.

Загальною умовою щодо розташування капіталу для православних церков та монастирів було розміщення їх до державного банку, його відділення та контори, а також придбання іменних (тобто на ім'я церков та монастирів), державних, процентних паперів, які мають бути вміщені для зберігання до державного банку.

Настоятель монастиря мав право самостійно, без дозволу єпархіального начальства, використовувати 500 крб. на невеликі потреби та ремонт. На кінець року книга прибутку та витрат ретельно перевірялась та здавалась в консисторію.

Усі монастирі та церкви повинні були мати докладні та точні описи всього внутрішнього убранства храмів, їх ризниць та книжних складів, включати рукописи, давні акти та предмети, які мають важливе значення для історії та археології (зброя, монети, обкладинки, картини, портрети, меблі тощо). Усі предмети, що були внесені в опис, видавалися з церковних та монастирських ризниць та бібліотек тільки з дозволу Святішого Синоду та єпархіального архієрея. Святіший Синод, консисторія чітко слідували за грошовими сумами, що надходили з різних джерел (Устав духовних консисторій, ст. 138).

Таким чином, православні церкви й монастирі поступово перетворювалися на інституції, які значною мірою залежали фінансово та адміністративно від центрального управління та єпархіальної влади.

Римо-католицька, лютеранська церкви, які належали до категорії визнаних терпимих конфесій, володіли рухомим та нерухомим майном на загальних засадах. Значні кошти надавалися державою римо-католицькій церкві. Усі єпархіальні управління, кафедральне, парафіяльне та монастирське духовенство, а також духовенство, яке служило в «частинах громадського, та військового, та морського управління», утримувалися за рахунок державної казни та Міністерства внутрішніх справ відповідно до сану та місця служби. Парафіяльне духовенство забезпечувалося грошовим утриманням, розмір якого залежав від класу парафії. Духовні особи всіх християнських сповідань, у тому числі і римо-католицького, які перебували на службі у військово-сухопутному або морському відомствах, були законовчителями у навчальних закладах Міністерства народної освіти, мали право на отримання державних пенсій та одноразової допомоги.

Римо-католики в регіоні монастирів не мали, але штатні монастирі щорічно отримували з державної казни по 1750 крб., а Ченстоховський монастир – 3 тис. крб. Крім того, їм видавали кошти на «наймання служителів» [4].

На утримання римо-католицького духовенства законом призначалися різні збори з парафіян та плата за складання актів громадського стану, видачу виписок з метричних книг. Так, плата за треби в католицькому Маріупольському окрузі складала: за вінчання – 1,5 крб.; поховання – 0,75 крб. для дорослого та 0,50 крб. для дитини; хрещення – 0,30 крб.; обідня – 0,30 крб. [32].

Кошти римо-католицької церкви поповнювалися за рахунок добровільних внесків, які збиралися в церквах в неділю та святкові дні. Церковне майно закладалося тільки з дозволу імператора. Монастирі мали право купувати нерухоме майно на суму до 5 тис. крб. з дозволу міністра внутрішніх справ, на суму більше 5 тис. крб. – тільки з дозволу імператора. Монастирі та церкви могли приймати з дозволу Міністерства внутрішніх справ грошові суми, що їм заповідалися. Церкви отримували за законом четверту частину рухомого майна померлих духовних осіб, які не залишили заповіту. Церковні землі могли здаватися в оренду, а грошові капітали вкладалися в державні та приватні кредитні установи [8, с. 142-143].

За «Уставом духовних дел иностранных исповеданий» (рос.) управління церковним майном римо-католицьких парафій велося настоятелем та старостою, якого вибирали парафіяни з тих кандидатів, яких пропонував настоятель.

Щоб купувати нерухоме майно на суму до 300 крб., лютеранським священикам необхідно було звертатися за дозволом до Генеральної консисторії; якщо сума купівлі перевищувала 5000 крб., відчуження відбувалося тільки за Височайшим дозволом. Продаж

відбувався за тими ж правилами, що й купівля [33]. Збори й подаяння на користь кірок дозволялися в розмірі законних розпоряджень від 28 грудня 1832 р. Без дозволу вищого начальства лютеранським священикам у сільській місцевості дозволялося приймати подарунки та заповіти в розмірі менше 300 крб., на користь міських кірок – 1500 крб. [4, с. 13-14].

Парафіяни брали активну участь в управлінні церковними справами через церковні опікунства, церковні ради, колегії або конвенти. Опікун мав право розпоряджатися самостійно сумами до 150 крб., а також від 150 крб. до 600 крб. – з дозволу приходу, від 600 крб. до 2000 крб. – з дозволу Генеральної консисторії, коштами до 10 000 крб. – з дозволу Міністерства внутрішніх справ, а на видачу коштів понад 10 000 крб. необхідно було отримати Височайший дозвіл [34].

Робити борги від церкви заборонялося. Лютеранське духовенство особисто відповідало за борги, тому позови до церков «присутственими місцями» не приймалися. Священнослужителі також не мали права віддавати нерухоме церковне майно навечно або на термін, що перевищував 12 років. Вищі духовні органи лютеранського сповідання могли видавати на церковні потреби понад 2000 крб. тільки з дозволу Міністерства внутрішніх справ.

Прибуток кірхи складався з кружечного збору, річних внесків парафіян, плати треби, пожертвування, надходження від кладовища, від церковного будинку, від квартир та ін. Так, наприклад, у 1864 році Євангельсько-лютеранська Генеральна консисторія повідомляла Міністерство внутрішніх справ про обслуговування колоній Маріупольського повіту пастором Грунауської парафії Вальдемаром Рейнбахом. Вказувалося, що вінчання коштувало 1 крб. 15 коп., хрещення – 30 коп., конфірмація – 60 коп., поховання – від 30 до 60 коп. [35].

Церкви інших християнських конфесій не отримували державного фінансування, вони утримувалися релігійними громадами, шляхом добровільних внесків парафіян. Тому стан їх церков залежав від ефективності господарської діяльності віруючих.

Господарська діяльність пізньопротестантських конфесій мала певну специфіку.

Менонітські колонії були розділені на окремі поселення, являли собою самостійну соціальну організацію, яка утворювала релігійну общину. Всі сфери життєдіяльності, в тому числі й економічна, підпорядковувалися конфесійним інтересам. Всі менонітські колонії мали сільськогосподарську спрямованість. Господарську діяльність меноніти вели з релігійною ретельністю, у своїх успіхах завжди відчували присутність Господа [11, с. 47-48].

Молитовні споруди євангельських християн існували за рахунок членських внесків, зборів під час молитовних зустрічей, пожертвувань під час «хлібопреломлення», продажу книг релігійного змісту, марок. Найбільші відсотки прибутків надходили від членських внесків – 28,8%, кошти від зборів під час молитовних зустрічей – 25,3%, що стосується витрат, то найбільші суми були використані на ремонт, прибирання, наймання приміщення для молитовних зборів [36].

Специфічний правовий стан Старообрядницької церкви визначив і специфіку її господарської діяльності. Джерелами фінансування духовних закладів та священиків старообрядців були добровільні пожертвування, членські внески парафіян, які встановлювалися на загальних зборах. Так, у 1913 р. для парафіян Успенської церкви Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії обов'язковий збір становив: 3 крб. для тих, хто мав земельний наділ, та 1 крб. для тих, хто не мав наділу [37].

Фінансовий стан старообрядницьких парафій регіону не був однаковим протягом XIX – XX ст. Він стабілізувався приблизно в 1910 р., що сприяло будівництву та ремонту молитовних споруд. Так, наприклад, джерелами існування Спасо-Преображенського монастиря старообрядців с. Городищі Катеринославської губернії служили пожертви, що надсилали з різних місць Росії, праця братчиків за наймом, прибутки від земель, що належали монастирю. У планах було будівництво свічного заводу при монастирі [38].

Висновки

Отже, недостатнє фінансування або повна його відсутність для деяких конфесій робили господарську діяльність важливою справою в житті церков. Від активності та ефективності господарської діяльності залежало матеріальне благополуччя конфесій, функціонування їх церковних інститутів. Господарська діяльність християнських церков суворо регламентувалася відповідними уставами і знаходилася під контролем держави та духовного відомства.

Православна церква, Лютеранська та Римо-католицька церкви мали сприятливіші умови для ведення господарства, але значною мірою залежали від центрального управління та вищої влади. Для управління та контролю за матеріальними цінностями були створені спеціальні господарчі інстанції.

Церкви, що належали до інших конфесій, утримувалися релігійними громадами. Саме тому їх економічна діяльність була підкорена конфесійним інтересам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленский В. Епархиальные съезды / Богоявленский В. – Омск, 1902. – 134 с.
2. Рункевич С. Русская церковь в XIX веке / Рункевич С. – СПб. : Изд. А.П. Лопухина, 1901. – Т. 2. – 232 с.
3. Клаус А. Наши колонии / Клаус А. – СПб. : Вест. Европы, 1869. – 455 с.
4. Буткевич Т. (протоиерей). Протестанство в России / Т. Буткевич (протоиерей). – Харьков : Тип. духов. семинарии, 1913. – 234 с.
5. Бондарь С. Секта меннонитов в России / Бондарь С. – Петроград : Тип. В. Смирнова, 1916. – 207 с.
6. Бонч-Бруевич В.Д. Материалы к истории и изучению русского сектантства и раскола. Баптисты. Штундисты / Бонч-Бруевич В.Д. – СПб. : Свобод. сл., 1908. – 258 с.
7. Никольский Н. История русской церкви / Никольский Н. – М. : Политиздат, 1930. – 435 с.
8. Клочков В. Закон и религия / Клочков В. – М. : Политиздат, 1982. – 160 с.
9. Клибанов А.И. Религиозное сектантство в прошлом и настоящем / Клибанов А.И. – М. : Наука, 1973. – 255 с.
10. Лялина Г.С. Либерально-буржуазное течение в баптизме (1905 – 1907 гг.) / Г.С. Лялина // Вопросы научного атеизма : сб. ст. – М., 1966. – Вып. 1. – С. 312-340.
11. Ипатов А.Н. Меннониты. Вопросы формирования и эволюции этноконфессиональной общности / Ипатов А.Н. – М. : Наука, 1978. – 345 с.
12. Кулінич І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті рр. XVIII ст. – 1917 р.) / І.М. Кулінич // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18-30.
13. Плахотнюк Т.Н. Положение евангелическо-лютеранской церкви в России / Т.Н. Плахотнюк // Российские немцы. Проблемы истории, языка и современного положения : материалы Междунар. конф., (Анапа, 20 – 25 сентября 1993 г.). – М. : Готика, 1996. – С. 312-320.
14. Надтока Г. Православна церква в Україні 1900 – 1917 рр. / Надтока Г. – К. : Знання, 1998. – 240 с.
15. Тригуб О.П. Історія Херсонської єпархії (1775 – 1918 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тригуб О.П. – Миколаїв, 2000. – 242 с.
16. Скалозуб Ю. История Екатеринославской епархии 1775 – 1917 / Скалозуб Ю. – Днепропетровск : «Січ», 2001. – 416 с.
17. Лиман І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775 – 1861) / Лиман І. – Запоріжжя : ТанDEM-У, 2004. – 488 с.
18. Безносова О. Меннониты конгрегаций «Мемрик» и их православные соседи (1885 – 1917) / О. Безносова // Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность : материалы Междунар. науч. конф., (Донецк, 27 – 28 сентября 2003 г.). – Донецк : Апекс, 2003. – С. 116-125.
19. Буравський О.А. Соціально-економічне становище Римо-Католицької Церкви на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / О.А. Буравський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : збірник наукових праць. Вип. 15 / за заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 46-51. – (Серія «Історія»).
20. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVII – перша половина XIX ст.) / Крижанівський О.П. – К. : Вища шк., 1991. – 127 с.
21. Правила и постановления извлеченные из церковно-гражданских законов протоиереем И. Чижевским / [сост. протоиерей И. Чижевский]. – Харьков, 1901.

22. Любинецкий И.А. Свод статистических данных, относящихся к землевладению церковей и монастырей Российской империи. По данным Святейшего Синода и Центрального Статистического Комитета / Любинецкий И.А. – СПб., 1900. – 100 с.
23. Матвеев М. История Харьковской епархии (1850 – 1988) / Матвеев М. – Харьков : Богослов, 1999.
24. Справочная книга Екатеринославской епархии за 1908 год. – Екатеринослав : Тип. братства св. Владимира, 1910. – 1103 с.
25. Державний архів Донецької області, ф. 69, оп. 1, спр. 276, арк. 14-15.
26. Ведомость о приходе и расходе денежных капиталов по церквам Донской епархии за 1904 – 1906 гг. // Донские епархиальные ведомости. – Новочеркасск, 1908. – № 34. – С. 2-3.
27. Морозан В. Экономическое положение Русской Православной Церкви в конце XIX – начале XX вв. / В. Морозан // Нестор. – 2000. – № 1. – С. 239-262.
28. Суворов Н.С. Учебник по церковному праву / Суворов Н.С. – М. : Печатня Снегиревой, 1913.
29. Екатеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав, 1900. – № 10. – С. 112-117.
30. Операции свечного завода Екатеринославской епархии по годам // Екатеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав, 1916. – № 1. – С. 112-117.
31. Собрание церковно-гражданских постановлений о монашестве и монастырях / [сост. протоиерей И. Чижевський]. – Харьков, 1898. – 191 с.
32. РДА, ф. 821, оп. 6, спр. 49-53.
33. Свод законов Российской Империи. – СПб. : Государственная типография, 1896. Т. XI. Ч. 1: Уставы духовных дел иностранных исповеданий. Ст. 712-731, 731-884, 956-1018.
34. Карагодин А.И. Из истории заселения юга Украины немецкими колонистами (XVIII – XIX вв.) / А.И. Карагодин // Из прошлого Запорожья: материалы к спецкурсу по историческому краеведению для студентов и учителей истории: сб. ст. – Запорожье : Запорож. гос. ун-т, 1992. – Вып. 1. – С. 23-34.
35. РДА. – Фонд мікрофільмів, ф. 821, оп. 6, спр. 49-53, с. 2.
36. Отчет о денежных оборотах в Харьковской общине верующих христиан евангелистов за 1910. – Харьков, 1910. – 34 с.
37. Успенская церковь Славяносербского уезда Екатеринославской губернии // Церковь. – М., 1913. – № 35. – С. 698-700.
38. Спасо-Преображенский монастырь с. Городищи Екатеринославской губернии // Церковь. – М., 1912. – № 25. – С. 611-612.

Лариса Моїсеєнко

Хозяйственная деятельность христианских конфессий в Юго-Восточной Украине (конец XIX – начало XX вв.)

Статья посвящена хозяйственной деятельности христианских конфессий в Юго-Восточной Украине в конце XIX – начале XX века. Проанализированы виды хозяйственной деятельности христианских конфессий, определена специфика, результативность и эффективность этого вида деятельности, показаны факторы, которые оказывали влияние на хозяйственную деятельность христианских конфессий.

Larissa Moiseenko

Business Activities of Christian Confessions in South-East Ukraine in the Late XIXth – Early XXth Centuries

The article is devoted to the economic activities of Christian confessions in the South-East of Ukraine in the late XIXth – early XXth centuries. Types of economic activities of Christian confessions are analyzed, specificity, effectiveness and efficiency of these activities are defined, factors that influences the economic activities of Christian confessions are shown.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2011.